

Kuijers magnum opus:

mijlpaal in Bossche geschiedschrijving

Prof. Dr. Arnoud-Jan Bijsterveld

Op 22 november jl. hield Arnoud-Jan Bijsterveld een inleiding bij de presentatie van 's-Hertogenbosch. Stad in het hertogdom Brabant, ca. 1185-1629 van de hand van oud-stadsarchivaris P. Kuijer. Het is zijn magnum opus, zowel een mijlpaal als een sluitstuk: 'een veste ende een slot'. Bijsterveld plaatst het boek in het stedelijk landschap van de late Middeleeuwen, schenkt aandacht aan de recente stadsgeschiedschrijving in het oude hertogdom en in Nederland en inventariseert tenslotte de belangrijkste aanwinsten in de laatmiddeleeuwse geschiedschrijving van Den Bosch. De toespraak van Bijsterveld volgt hier in een verkorte vorm.

*Drs. P.Th.J. Kuijer ontvangt uit handen van loco-burgemeester Van Beers de stadspenning.
(Foto: Ad de Kok)*

's-Hertogenbosch in het laatmiddeleeuwse en zestiende-eeuwse stedenlandschap

Het is goed 's-Hertogenbosch te plaatsen in het laatmiddeleeuwse en zestiende-eeuwse stedenlandschap. Met Noord-Italië gelden de Nederlanden als het meest verstedelijkte gebied van de late Middeleeuwen. Als gevolg van een vroeg ingezet verstedelijkingsproces woonde en werkte in de dertiende en veertiende eeuw al een derde tot de helft van alle inwoners van de Nederlanden in een stedelijk verband.¹ Bovendien wisten de Vlaamse en Brabantse steden uit te groeien tot een belangrijke machtsfactor en konden zij de landsheerlijke politiek tot op zekere hoogte bepalen. In de veertiende en vijftiende eeuw slaagden ze er ook in om een belangrijk gedeelte van het platteland politiek, juridisch en economisch te

beheersen. Dat laatste geldt zeker ook voor Den Bosch, dat zijn achterland, de Meierij, in al die facetten compleet domineerde. Binnen het geheel van de Nederlanden behoorde Den Bosch tot de tien grootste steden. In 1500 telden in het Zuiden Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent en Luik meer dan 20.000 inwoners. In de noordelijke Nederlanden was Den Bosch na Utrecht de grootste stad met - aldus Schuttelaars - circa 17.600 inwoners in 1496, welk aantal nog zou toenemen tot ongeveer 21.700 in 1526.² In het latere Nederland bereikten Amsterdam, Delft, Dordrecht, Haarlem en Leiden, en - buiten Holland - Maastricht en Nijmegen een inwonertal van meer dan tienduizend. Daarmee behoorde Den Bosch tot de grotere steden van Europa en, met de Vlaamse, Brabantse en Hollandse steden, tot de meest toonaangevende

steden op het continent. Den Bosch overtrof met zijn 20.000 inwoners verreweg de andere Noord-Brabantse steden: Bergen op Zoom, met in de vijftiende en zestiende eeuw gemiddeld circa 7000, en Breda met ongeveer 6000 inwoners.³ In de Meierij zelf telden vrijheden en dorpen als Hilvarenbeek, Oirschot, Oisterwijk en Tilburg meer inwoners dan Eindhoven en Helmond, die zich formeel stad mochten noemen.

Politiek was Den Bosch één van de vier hoofdsteden van het hertogdom Brabant, al is het gezien zijn beperkte invloed in met name de vijftiende en zestiende eeuw, reëler te spreken van drie plus één. De excentrische ligging, de geringe aanwezigheid bij de vergaderingen van de Staten van Brabant, de weigerachtigheid bij het meebetalen aan de hertogelijke beden en de koppigheid waarmee de stad in politieke kwesties een eigen standpunt innam, leidden tot deze afzijdige positie.⁴ De fysieke en politieke afstand tot de andere Brabantse hoofdsteden, zijn situering in een politieke en economische contactzone en zijn omvang, leidden tot een zekere mate van *Alleingang*: als enige stad in het noorden van het hertogdom kon Den Bosch een eigen koers varen, maar wel op een zee waar opeenvolgende oorlogen en politieke crises steeds zorgden voor woelige baren, zodat de Bossche koers vaak bestond uit laveren, tussen Gelre en Brabant, tussen de andere Brabantse steden en Bourgondië, tussen Spanje en de Staten-Generaal. Daardoor werd de politieke koers van de stad sterk beïnvloed door ontwikkelingen in de naburige gewesten Holland, Gelre en het Sticht Utrecht. In dit deel van de Bossche stadsgeschiedenis beschrijft Kuijter uitvoerig dat speelveld en de politieke context waarin de stad fungeerde, zodat de wisselwerking tussen de wijdere wereld en de stedelijke politiek duidelijk reliëf krijgt. In een recent artikel noemt de Gentse historicus dr. Peter Stabel als de mischien wel belangrijkste nieuwe trend in de stadsgeschiedenis het feit 'dat onderzoekers steeds meer het kader van één stad verlaten. Ze zijn steden gaan beschouwen als sociale, politieke en economische entiteiten die functioneren in relatie tot de buitenwereld'.⁵ Kuijter sluit zo naadloos aan bij de voorhoede der stadshistorici.

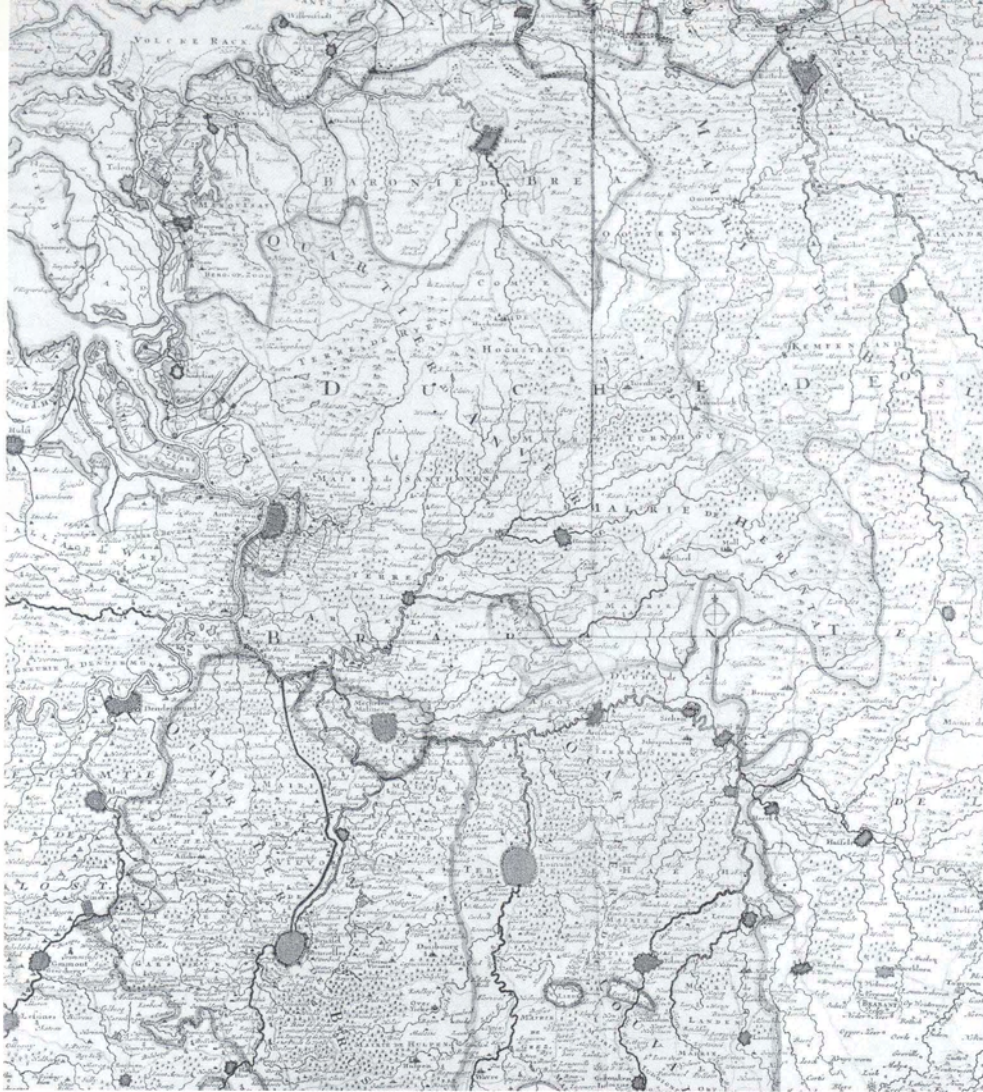
Bij ieder aspect van de laatmiddeleeuwse of vroegmoderne geschiedenis van de Meierij zal men steeds stuiten op de enorme aantrekkingskracht en dominantie van Den Bosch. De stad oefende een grote zuigkracht uit op mensen en middelen uit de Meierij en zelfs van daarbuiten. Zoals iedere middeleeuwse stad was ook Den Bosch voor de aanvulling van zijn inwonertal afhankelijk van voortdurende immigratie uit het platteland, ter compensatie van het sterfteoverschot in de stad, als gevolg van de slechtere hygiënische omstandigheden, de hogere besmettingsgraad bij epidemieën en het lagere kindertal in de steden.⁶ Juridisch, economisch en fiscaal overheerste de stad haar achterland, het platteland van de Meierij. De hoogschout van Den Bosch was de hoogste juridische

Hertog Jan II te paard. Het zegel hangt aan de oorkonde uit 1300 waarbij de hertog gemeenschappelijke gronden aan de inwoners van 's-Hertogenbosch, Berlicum, Middeldode, Rosmalen en Hintham verkooft.
(Foto: Stadsarchief)

gezagsdrager voor het vrijdom van de stad, de vier kwartieren en de meeste daarin gelegen dorpen, dat wil zeggen de dorpen die de hertog als heer moesten erkennen.⁷ In Den Bosch zetelde sinds het einde van de dertiende eeuw ook de hertogelijke rentmeester van de Meierij, belast met het beheer van de hertogelijke domeinen en de inning van inkomsten uit cijzen, tienden en tolleren. Als cultureel centrum kende de stad haar weerga in de verre omgeving niet. Tot vandaag getuigen de Sint-Jan en de over de hele wereld bekende schilderijen van Jeroen Bosch van die culturele bloei, zoals tentoonstellingen als de bijna legendarische Bosch-tentoonstelling van 1967 en de breed opgezette tentoonstelling *In Buscoducis 1450-1629* in 1990 in het Noordbrabants Museum lieten zien. Bovendien kende de stad handschriftateliers, vroege voorbeelden van boekdrukkunst en uitingen van het zestiende-eeuwse humanisme. Erasmus mag het onderwijs aan de Bossche Latijnse school niet hebben gewaardeerd, in de zestiende eeuw gold zij als een centrum van humanisme en geleerdheid. De laatste jaren is daaraan in grotere en kleinere publicaties de nodige aandacht besteed. Economisch fungeerde Den Bosch als draaischijf tussen het westen (Zeeland en Holland), het noorden (Utrecht), het oosten (Gelre en het Rijnland) en het zuiden. De ligging aan de Maas, aan belangrijke handelsroutes van noord naar zuid, van west naar oost en vice versa, gaf niet alleen vleugels aan de eerste ontwikkeling van de stad vanaf de late twaalfde eeuw, maar garandeerde ook eeuwenlang een centrale functie in het handelsnetwerk van de Lage Landen, al maakte de stad nooit deel uit van bovenregionale handelsverbanden als de Hanze. Het handelsverkeer leidde waarschijnlijk ook tot veel personenverkeer en instroom van nieuwe stedelingen. In mijn onderzoek naar de Noord-Brabantse pastoors in de vijf-

Op deze 17e-eeuwse kaart is te zien dat 's-Hertogenbosch ver weg lag ('op dat einde') van de Brabantse steden. Het gebied tussen de noordelijke hoofdstad en de drie zuidelijke was 'woest en ledig'.
(Foto: Stadsarchief)

tiende en zestiende eeuw constateerde ik dat er van de zielzorgers in Den Bosch - en alleen daar - relatief veel uit het bisdom Utrecht afkomstig waren, dus uit de graafschappen Holland en Zeeland en het Sticht Utrecht. Die relatief grote economische en sociale openheid moet mede de culturele bloei van de stad hebben bevorderd.

Als kerkelijk centrum oefende Den Bosch een enorme aantrekkingskracht uit op geestelijken uit de Meierij en van daarbuiten: zelfs een ware trek van seculiere geestelijken om in Den Bosch een kerkelijk of ander ambt te verwerven. Er was een enorm aantal beneficiëes beschikbaar, maar ook talrijke andere functies, zoals het notariaat.⁸ Den Bosch telde in de vijftiende en zestiende eeuw tussen de twintig en de veertig notarissen, zelfs meer dan Antwerpen.⁹ Als belangrijkste oorzaak geldt waarschijnlijk de aanwezigheid van een groot aantal charitatieve en kerkelijke instellingen: twintig kloosters. Tweerde van alle religieuze instellingen in Noord-Brabant was in de stad te vinden. Het aantal geestelijken was bijzonder groot, zodat Den Bosch de bijnaam 'cleyne Rome' kreeg.¹⁰ In zijn berekeningen van bijna 1100 mannelijke en vrouwelijke kloosterlingen op circa 20.000 inwoners in 1526, ofwel één religieus op de achttien stedelingen, heeft Van de Meerendonk het grote aantal seculiere gees-

telijken niet eens meegeteld. Met dertig kanunnikprebenden en vijftig altaren in de Sint-Jan, talrijke kloosterkapellen, negen openbare kapellen en in totaal minstens 35 altaarbeneficiëes kunnen we het aantal geestelijken in de stad zeker stellen op 1200 à 1300, ofwel één op de vijftien à zestien inwoners.¹¹ Overigens waren er van al die geestelijken maar vijf officieel en direct belast met de zielzorg: drie vice-cureiten in de Sint-Jan en de pastoors van het Groot Begijnhof en het Groot Ziekengasthuis. Het zal daarom geen verbazing wekken dat Den Bosch al vroeg in de zestiende eeuw een gewelddadig antiklerikalisme kende, gericht tegen die zogenaamd nutteloze en geen belastingen betalende clerus.

Kortom: om demografische, politieke, economische, culturele en kerkelijke redenen was Den Bosch een stad van topniveau in het stedelijk landschap van de laatmiddeleeuwse Nederlanden. Dat onderstreept nog eens het belang van Kuijers boek. Die laatmiddeleeuwse metropool staat bovendien fysiek tot op de dag van vandaag grotendeels overeind. 's-Hertogenbosch bestaat nog! heet het in de publicatie van de archeoloog Koos Steehouwer uit 1991. Volgens Bossche bouwhistorici staan er in het centrum nog zo'n duizend middeleeuwse huizen overeind: de helft van alle bestaande huizen in de stadskern is van middeleeuwse origine.¹² Dat dit kwetsbare patri-

monium alleen met zorgvuldig rentmeesterschap beheerd kan worden, blijkt keer op keer in de weerbarstige praktijk van alledag, in een stad die haar ruimte hard nodig heeft voor nieuwe functies en voorzieningen. Zo wordt het stadsbestuur thans geconfronteerd met de uitdaging om de unieke resten van een laatmiddeleeuws hofhuis of stadspaleis, de Keizershof, te behouden en heeft hetzelfde stadsbestuur de kans om een Jeroen-Boschcentrum te vestigen in het voormalige woonhuis van de schilder aan de Markt. Den Bosch kan daarmee ook iets wezenlijks zichtbaar maken van zijn gouden vijftiende en zestiende eeuw. Bergen op Zoom heeft zijn Markiezenhof, stadspaleis van de stadsheren, en Breda zijn paleis van graaf Hendrik III van Nassau. Den Bosch kende wel geen officiële stedelijke residentie van de hertog, maar bezit in de Keizershof – waar de passerende landsheren verbleven – en de Hof van Zevenbergen – stadspaleis van de heren van Zevenbergen – wel degelijk een waardevol equivalent.

Stadsgeschiedenis in het oude hertogdom Brabant en in Nederland

De presentatie van Kuijers boek 's-Hertogenbosch. *Stad in het hertogdom Brabant ca. 1185-1629* is een vreugdevol moment. Zo vaak gebeurt het in Nederland en België niet dat een complete, wetenschappelijke stadsgeschiedenis wordt voltooid. In België had de stadsgeschiedenis voor de Tweede Wereldoorlog, in de dagen van Henri Pirenne en zijn leerlingen, een stevige positie, die – aldus Van Uytven in 1990 – na de oorlog door de wet van de remmende voorsprong langzaam verloren ging.¹³ Toch bleef stadsgeschiedenis er wel degelijk op de agenda staan bijvoorbeeld in het werk van historici als Raymond van Uytven zelf, die behalve baanbrekende studies van de laatmiddeleeuwse stedelijke economie ook veel bijdroeg aan de definiëring van wat een stad in de Middeleeuwen nu eigenlijk is. Voor zover ik kan nagaan bestaan er geen moderne, integrale stadsgeschiedenissen van de andere Brabantse hoofdsteden Leuven, Brussel en Antwerpen. Voor Leuven bestaat er wel een uit 1980 daterende geschiedenis tot 1600.¹⁴

Waar België eerder de trendsetter was op het gebied van stadsgeschiedenis, zien we dat in Nederland stadsgeschiedenissen met een overzichtskarakter bezig zijn aan een verlate, maar breed ingezette inhaalslag. Hier verschenen in de laatste vijf jaar stadsgeschiedenissen van Haarlem (1995)¹⁵, Dordrecht (1996-2000)¹⁶, Leeuwarden (2000)¹⁷ en, heel recent, Utrecht.¹⁸ Tien jaar geleden verscheen als deel III in een oudere reeks een geschiedenis van Breda tussen 1795 en 1960.¹⁹ Geschiedenissen van Nijmegen en Tilburg zijn in voorbereiding. Voor tal van steden verschenen bovendien sinds 1985 aanzetten in de vorm van artikelenbundels, publiksboeken of overzichten door niet-professionele auteurs.²⁰ Uit het feit dat Geert Maks *Een kleine*

geschiedenis van Amsterdam uit 1994 vorig jaar haar zestiende druk beleefde, blijkt dat er voor toegankelijke stadsgeschiedenis een groot lezerspotentieel bestaat.²¹ Dit is een gevolg van de sterk toegenomen aandacht voor de historische component in de identiteit van individuen en groepen. Begrippen als 'collectief geheugen' en 'cultuurhistorisch erfgoed' hebben snel ingang gevonden in discussies in de media en in beleidsnotities van provinciale en lokale overheden. Een nieuw besef lijkt veld te winnen dat kennis van en reflectie op het verleden behoren tot de noodzakelijke bagage van iedere Nederlander, zowel voor diens persoonlijkheid als voor diens maatschappelijk functioneren. Er bestaat zeker ook zoets als een Bossche identiteit, zonder dat die nu precies valt te definiëren.²³ Maar zeker is dat vele Bosschenaren dit nieuwe boek zullen kopen 'voor de heb', omdat het beschikken over de Bossche identiteit ook het fysiek beschikken over de eigen geschiedenis impliceert. En dat is goed voor de geschiedbeoefening, voor het stadsarchief en voor de boekhandel.

Kuijers boek en de toekomst

Kuijers heeft zijn boek geordend naar politieke tijdvakken: hoofdstuk 1 voert ons vanaf het begin van de stad tot het einde van het Brabantse hertogenhuis uit de Leuvense dynastie in 1406. Zo te zien heeft hij de netelige Bossche stadsrechtkwesie even elegant als verstandig weten te omzeilen door te kiezen voor de paragraafitel 'Aangepaste regelingen, tussen 1185 en 1196 geredigeerd tot *stadsrecht*'. Voor de niet-insiders: de datering van de oudste stadsrechttekening van 's-Hertogenbosch heeft geleid tot een jarenlange polemiek, waarin dr. Camps vasthield aan het traditionele 1185 – inmiddels gaat hij uit van 1184 – terwijl Van Uytven en Steurs met kracht van argumenten respectievelijk 1195 en 1196 hebben voorgesteld.²³ De volgende twee hoofdstukken bespreken de staatkundige verhoudingen in de tijdvakken 1406-1430 en 1430-1477, onder de twee takken van het Bourgondische huis. Dan volgt een intermezzo over het maatschappelijk leven: het economisch, kerkelijk en cultureel leven in de stad gedurende de veertiende en vijftiende eeuw. Vanaf hoofdstuk v keren we terug naar de politieke periodisering, bepaald door de komst van de Habsburgers en de Gelderse oorlogen, die het leven in de stad decennialang op zijn kop zetten en die eindigden in 1543, gevolgd door 'een kwart eeuw rust' tot aan 1566 (hoofdstuk v-xii). Vervolgens worden in een viertal hoofdstukken opnieuw de economische en religieuze ontwikkelingen behandeld, met als hoofdthema's de ontluikende reformatie en de stichting van het bisdom 's-Hertogenbosch in 1559 (hoofdstuk xiii-xvi). Het derde en laatste luik van het boek beslaat de periode van de Beeldenstorm in 1566, via het Twaalfjarig Bestand tot de val van Den Bosch in 1629, in de hoofdstukken xvii tot en met xxiii. In het boek ligt het primaat duidelijk bij de politiek: de politieke situatie vormt het

decor waartegen zich de economische, sociale, culturele en kerkelijke ontwikkelingen afspeelden.

De minutieuze hoofdstuk- en paragraafindeling laat zien welk een enorm omvangrijke bronnen- en literatuurstudie Kuijer heeft volbracht. Daarbij had hij de weinig benijdenswaardige taak de almaar uitdijende boekenkast over de laatmiddeleeuwse geschiedenis van de stad de baas te blijven. Er gaat immers geen jaar voorbij zonder weer een gedegen studie over die periode. Den Bosch behoort zonder meer tot de meest beschreven en bestudeerde steden van ons land, vooral door zo'n mooi en compleet laatmiddeleeuws archief, waarvan het Bossche schepenprotocol, aanvangend in 1367, en de diverse archieven van charitatieve instellingen de kroonjuwelen vormen.²⁴

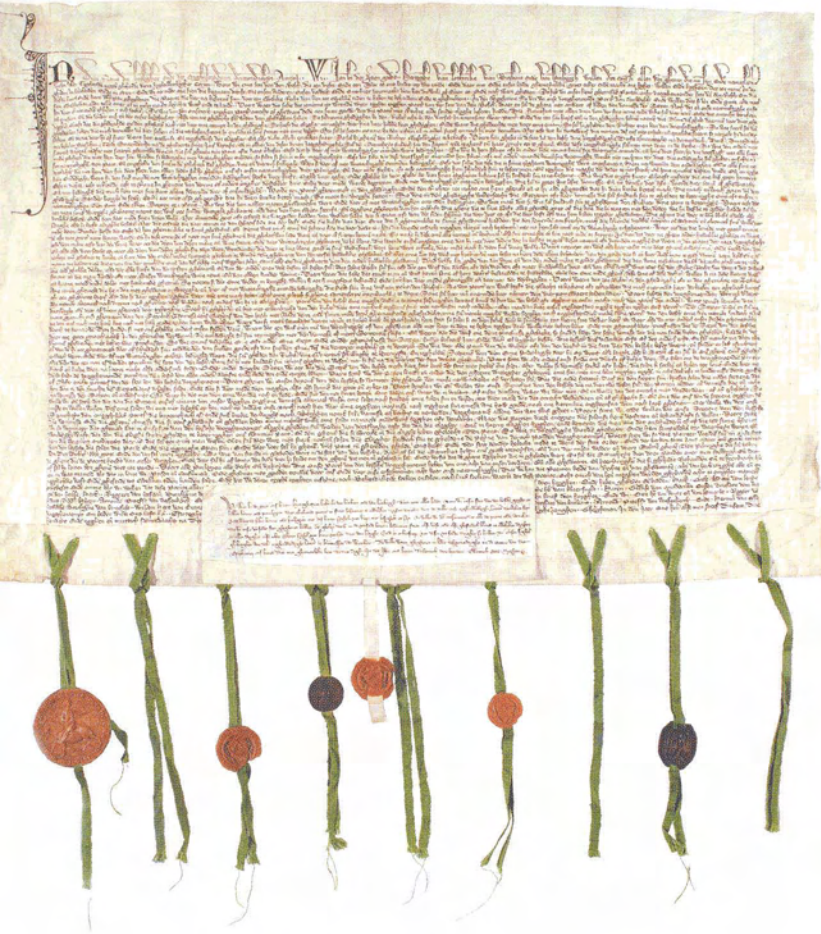
Betekent het nu dat er niets meer te wensen overblijft? De toekomst heeft ongetwijfeld nog waardevolle studies in petto: te beginnen met de dissertatie van Geertrui Van Synghel over de schepenoorkonden en de secretarie van 's-Hertogenbosch in de late Middeleeuwen. Aan de geschiedenis van de handel, de ambachten en de gilden in de stad heeft sinds lang geen historicus zich meer gewaagd en op dat punt schiet onze huidige kennis echt tekort. Een belangrijke lacune in de kerkelijke en religieuze geschiedenis van de stad valt nog te vullen. Hoeveel we ook weten over de huidige Sint-Janskathedraal, het kerkelijk leven in en rondom deze kerk verdient veel nader onderzoek. Het kapittel van de Sint-Jan, gesticht in 1366, werd in de vijftiende eeuw bevolkt door een internationaal gezelschap van maar liefst dertig kanunniken, dat in de zestiende eeuw gaandeweg een regionaal karakter zou krijgen. Dat kapittel zou institutioneel en prosopografisch nodig eens onderzocht moeten worden. Juridisch en kerkelijk beheerste het kapittel het religieuze leven van de stedelingen totaal: deken en kapittel controleerden de zielzorg, ook in het Groot Begijnhof en in het Groot Ziekengasthuis. Een zelfde lacune bestaat er van de stedelijke kloosters, die al onderwerp van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek waren. Moderne monografieën over de franciscanen, dominicanen en het wilhelmietenklooster Baseldonck ontbreken nog. Ook een moderne cultuurhistorische studie van de Illustre Lieve Vrouwebroederschap en een samenvattende monografie over het laatmiddeleeuwse gasthuis- en armenzorgwezen zouden in een behoefte voldoen. Maar voordat we aan het werk tijgen zijn er eerst Kuijers zevenhonderd pagina's om te lezen en in ons op te nemen.

* Prof. Dr. Arnoud-Jan Bijsterveld is bijzonder hoogleraar Cultuur in Brabant aan de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg

Noten

- 1 P. Stabel, 'Recente tendensen in de stadsgeschiedenis', in: M. Nauwelaerts, red., *De toekomst van het verleden. Reflecties over geschiedenis, stedelijkheid en musea* (Antwerpen 1999) 47-53, 48.
- 2 A.H. Schuttelaars, *Heren van de raad. Bestuurlijke elite van 's-Hertogenbosch in de stedelijke samenleving, 1500-1580* (Nijmegen 1998) 52.
- 3 A.J.A. Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570* (Amsterdam 1993) 100.
- 4 *Cultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant. Literatuur - Boekproductie - Historiografie* ('s-Hertogenbosch 1998) 122-138, speciaal p. 122.
- 5 Stabel, 'Recente tendensen', 51-52.
- 6 Stabel, 'Recente tendensen', 51.
- 7 Zie voor dit en het volgende straks het in voorbereiding zijnde proefschrift van M.M.P. van Asseldonk met de (voorlopige) titel *De Meierij. De evolutie van de bestuurlijke structuur en de bestuurlijke grenzen in de Meierij van 's-Hertogenbosch* (ca. 1180-1832).
- 8 Bijsterveld, *Laverend*, 276.
- 9 A.H.P. van den Bichelaer, *Het notariaat in Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch tijdens de Late Middeleeuwen (1306-1531). Een prosopografisch, diplomatisch en rechtshistorisch onderzoek* (Amsterdam 1998) 61.
- 10 A.M. Koldewey, red., *In Buscoducis 1450 1629. Kunst uit de Bourgondische tijd te 's-Hertogenbosch. De cultuur van late middeleeuwen en renaissance* (2 bdn.; Maarssen en 's-Gravenhage 1990) 119; K. Steehouwer, 's-Hertogenbosch bestaat nog! *De herontdekking van een belangrijke middeleeuwse stad* ('s-Hertogenbosch 1991) 31.
- 11 A.A.J.M. van de Meerendonk, *Tussen reformatie en contra-reformatie. Geest en levenswijze van de clerus in stad en meierij van 's-Hertogenbosch en zijn verhouding tot de samenleving tussen ca. 1520 en ca. 1570* (Tilburg 1967) 130, 132; Bijsterveld, *Laverend*, 276 n. 72.
- 12 Steehouwer, 's-Hertogenbosch bestaat nog!', 47.
- 13 Geciteerd door Stabel, 'Recente tendensen', 47.
- 14 R. van Uytven, red., *Leuven, 'De beste stad van Brabant'. Deel 1: De geschiedenis van het stadsgewest Leuven tot omstreeks 1600*. Arca Lovaniensis 7 (Leuven 1980). Het gaat om een verzameling gedegen voorstudies voor een stadsgeschiedenis.
- 15 G.F. van der Ree-Scholtens, red., *Deugd boven geweld. Een geschiedenis van Haarlem, 1245-1995* (Hilversum 1995).
- 16 Jan van Herwaarden e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*. Geschiedenis van Dordrecht 1 (Hilversum 1996); W. Frijhoff, H. Nusteling en M. Spies, red., *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813*. Geschiedenis van Dordrecht 2 (Hilversum 1998); P. Kooij en V. Sleebe, *Geschiedenis van Dordrecht van 1813 tot heden*. Geschiedenis van Dordrecht 3 (Hilversum 2000).
- 17 R. Kunst, red., *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker 2000).
- 18 R.E. de Bruin e.a., red., 'Een paradijs vol weelde'. *Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000).
- 19 M.J.M. Duijghuisen e.a., *Geschiedenis van Breda III, 1795-1960, hoofdlijnen en accenten* (Breda 1990).
- 20 Bijv. H.J.J. Lenferink, red., *Geschiedenis van Kampen. Deel 1. 'Maer het is hier te Campen'*. (Kampen 1992); P.J.H. Ubachs, *Tweeduizend jaar Maastricht* (Maastricht 1991); G. Pikkemaat, *Geschiedenis van Noviomagus Nijmegen* (Nijmegen 1988); G.H.A. Venner, red., *Roermond, stad met verleden. Negen hoofdstukken over Roermondse geschiedenis* (Roermond 1985); P.B.N. van Luyn, *Stadt Sittard. Een grensoverschrijdend verleden* (Sittard 1993); P.L. Nève, red., *Sittard, uit bronnen geput*

Het 'Privilegium Trinitatis' uit 1330 van hertog Jan III. Oorkonde met wijzigingen en uitbreidingen van het stadsrecht. (Foto: Stadsarchief)

(2 bdn.; Sittard 1993) en F. Nies, *Weert. Het verleden van een stad* (Weert 1999).

- 21 G. Mak, *Een kleine geschiedenis van Amsterdam* (Amsterdam, 1^e druk 1994; 16^e druk 1999).
- 22 Zie G. Rooijackers, 'De verbeelding van een stad. 's-Hertogenbosch als een woud van symbolen', in: A. Vos e.a., red., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle en 's-Hertogenbosch 1997) 404-416.
- 23 Zie voor een samenvatting van de discussie: P. Avonds, 'Bewoning en samenleving in het middeleeuwse Noord-Brabant. Recente ontwikkelingen in de historiografie (1974-1989)', in: A.-J. Bijsterveld, B. van der Dennen en A. van der Veen, red., *Middeleeuwen in beweging. Bewoning en samenleving in het middeleeuwse Noord-Brabant. Bronnen, methodiek, nieuwe resultaten* ('s-Hertogenbosch 1991) 12-28, en verder: W. Steurs, 's-Hertogenbosch: terug naar de bronnen', in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek 9* (1992) 189-197; H.P.H. Camps, *Het stadsrecht van Den Bosch van het begin (1184) tot het Privilegium Trinitatis (1330). Een exposé met enkele nabeschuwingen*. (Hilversum, 1995) (zie mijn bespreking van het laatste werk in: *Brabants Heem* 48 (1996) 73).

24 Enkele hoogtepunten: In 1983 verscheen onder redactie van stadsarcheoloog Hans Janssen de bundel *Van Bos tot Stad*, over het tot dan toe verrichte archeologische en bouwhistorische onderzoek in Den Bosch. Voor Den Bosch betekende de aanstelling van een gemeentelijk bouwhistoricus in 1975 - de eerste in Nederland! - en van een stadsarcheoloog in 1977 dat een geheel nieuw en - naar gaandeweg bleek - gigantisch bronnencomplex voor de middeleeuwse geschiedenis kon worden aangeboord, bestaande uit de boven- en ondergrondse resten van het verleden. De bouwhistorische dienst vierde dit jaar zijn vijftienvestigjarig bestaan met de publicatie van wederom een mooie bundel. De Bossche bouwhistorici en archeologen hebben 's-Hertogenbosch niet alleen internationaal op de wetenschappelijke kaart gezet, maar ook onze kennis van de stadsontwikkeling sinds de late twaalfde eeuw immens vergroot. Gedurende de hele jaren tachtig en negentig zorgde de vorig jaar met de Historische Prijs van Noord-Brabant gelauwerde dr. Ton Kappelhof voor een gestage reeks historische publicaties, vooral over aspecten van sociale en ziekenzorg, en voor archiefinventarissen van de fondsen van de Godshuizen, zoals de Tafel van de Heilige Geest en het Groot Begijnhof, onmisbaar voor iedere onderzoeker. Ook het steeds actief naar buiten tredende Stadsarchief deed geregeld met allerlei uitgaven en duit in het historiografische zakje, zoals ook de al genoemde archeologische en bouwhistorische diensten met frequente deelpublicaties verslag deden van hun werkzaamheden. In 1984 publiceerde Kees van den Oord zijn boek over het Bossche boekbedrijf tussen 1450 en 1650. In hetzelfde jaar verdedigde wijlen Mechelen Spierings haar proefschrift over de oudste geschiedenis van het Bosch' Protocol. In 1985 verscheen de monumentale beschrijving van de Sint-Jan door professor Cees Peeters in de reeks 'De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst'. Weer een jaar later promoveerde Trix Jacobs op haar rechtshistorische en institutionele studie naar justitie en politie in Den Bosch tot 1629, in 1987 gevolgd door de publicatie van de licentiaatsthesis van de Vlaamse historicus Bruno Blondé over sociale structuren in 's-Hertogenbosch in de eerste helft van de zestiende eeuw. De al genoemde tentoonstelling In Buscoducis in 1990 leverde behalve een mooie tentoonstellingscatalogus ook een lijvige bundel wetenschappelijke studies op, die de hele stedelijke sector van kunsten, ambachten en cultuur belichten. Het Bosch' Protocol stond opnieuw centraal in de in 1993 door Geertrui Van Syngel uitgegeven handleiding. Het einde van de jaren negentig gaf een bijzonder rijke oogst te zien: in 1997 verscheen de door Annemarie van Lith, Jan Sanders en Geertrui Van Syngel bezorgde editie van de vroegzestiende-eeuwse kroniek van stadssecretaris Peter van Os. Anderhalf jaar later, in oktober 1998, verschenen kort na elkaar de proefschriften van Anton Schuttelaars en Alphons van den Bichelaar. Het eerste bestudeert de bestuurlijke organisatie en de leden van het Bossche stadsbestuur in de zestiende eeuw. Van den Bichelaars boek behelst een diepgaand onderzoek naar notarissen en notariële akten in stad en Meerij.